

Amerika, verschilt van de hier te lande inheemse *S. sagittifolia* L. en de een tweetal malen verwilderd of adventief gevonden, eveneens Amerikaanse, *S. latifolia* Willd. door de niet pijlvormige bladen en de behaarde helmraden. Bij de twee genoemde soorten zijn de bladen pijlvormig, terwijl de helmraden kaal zijn.

S. graminea werd in een aantal exemplaren gevonden in een sloot, waardoor koelwater van het pompstation van de waterleiding van Breda stroomt, samen met een door het ontbreken van bloemen nog niet nader te identificeren *Limnophila*-soort (fam. Scrophulariaceae). Volgens de vinder was de temperatuur van het slootwater belangrijk hoger dan normaal. Aangenomen mag worden, dat de beide soorten reeds enige jaren ter

plaatsse voorkomen (de *Limnophila* werd reeds onder de naam *Ambulia* vermeld in Het Aquarium 22, 1951, p. 68), en in de sloot een geschikt milieu gevonden hebben. Ze worden bij ons wel als beplanting voor warmwater-aquaria gebruikt.

Carex lasiocarpa Ehrh. × *riparia* Curt. (*C. × evoluta* Hartm.); Alverna, gem. Wychen, aan het Wychense Ven, 1 juni 1954 (E. E. van der Voo).

Deze vondst werd reeds uitvoerig vermeld in D.L.N. 59, 1956, p. 41. Later bleek, dat deze bastaard reeds in 1940 door J. J. Barkman bij Nieuwkoop verzameld was, maar niet als zodanig herkend.

Leiden, september 1956.

Rijksherbarium, Nonnensteeg 1.

INSEKTENBEZOEK OP DE MOERASWESPENORCHIS C. SIPKES

Op mijn vele tochten door lage duinvalleien met Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) heb ik weinig insektenbezoek gezien. De grote variatie van wit (var. *ochroleuca*) tot donkerpaars wijst op veelvuldige kruisbestuiving, wat alleen met insektenbezoek mogelijk is.

E. Heimans schrijft in „In de duinen”: „zie eens wat een wespen en bonte zweefvliegen bij de trouwe buurman van Pirola”, hiermee onze soort bedoelend. H. Ziegen-speck behandelt dit onderwerp in de aflevering 34 van de „Lebensgeschichte der Blütenpflanzen Mitteleuropa's”; hij noemt als bestuivers de Honingbij, graafwespen en vliegen, en voegt eraan toe: „Die

Hauptagenten scheinen nur die Korbbeienen zu sein”, en verder: „Für Hummeln ist die Blüte wegen der geringen Grösse der Öffnung verhältnismässig schwer zugänglich”. Hij meent dat de aanwezigheid van raphiden een bezwaar is voor het opnemen van de honing. Ook schrijft hij dat zelfbestuiving niet uitgesloten is, maar geen regel.

Nu is dit jaar op Voorne het geluk mij gunstiger geweest om insekten op onze soort waar te nemen. Dicht bij Oostvoorne is een valleitje waar ik zelf de terreinbehandling kon regelen. Een jaar of vijf terug stonden er enkele tientallen Muggenorchissen (*Gymnadenia conopsea*) en

natuurlijk ook de op ons eiland zeer algemene Moeraswespenorchis. De successie gaat op ons voedselrijke zand zeer snel, in een decennium zijn vroeger bloemrijke duinvlakten een ondoordringbaar struweel geworden, waarin *Parnassia*, *Pirola* en orchideeën verstikken. Om de Muggenorchis te redden liet ik deze vallei maaien, laat in het jaar, na het rijpen van het zaad. In het begin trof ik het slecht, want de waterstand liep zo hoog op dat er van de typische vegetatie van jonge duinmoerasen (ter plaatse nog begunstigd door het zoden steken tijdens de oorlog) niets terecht kwam. Maar verleden jaar was de waterstand weer normaal en stonden er enige tientallen *Gymnadenia*'s. En dit jaar was dit aantal op een kleine oppervlakte aangegroeid tot niet minder dan 120 stuks, een bewijs hoe goede terreinbehandeling bij kan dragen tot herstel van de vegetatie. De afwezigheid van de Konijnen sinds het intreden van de myxomatose was enerzijds een factor, die de successie in ongunstige zin versnelde, anderzijds is dit zeker aan de *Gymnadenia*'s en andere orchideeën ten goede gekomen, omdat de ongunstige invloed door het maaien geneutraliseerd werd.

Niet alleen de Muggenorchissen hebben ervan geprofiteerd: *Pirola* en Moeraswespenorchis stonden er mannetje aan mannetje en dit ontging ook niet aan de bloemenbezoekende insecten. Iedere keer dat ik in dat valleitje kwam (en dit was bijna dagelijks om ook eventueel plukken van de *Gymnadenia*'s tegen te gaan) zag ik bezoekers, maar nu uitsluitend de Aardhommel. Honingbijen, die op verschillende plaatsen in het nabije Oostvoorne gehouden worden, heb ik er niet gezien. Het bezoek is vastgelegd op 8 mm-film en helaas zijn de kleine beeldjes ongeschikt voor een reproductie. Maar op de film is te zien dat

Aardhommels ijverig de bloemen bezoeken en zich ook bepalen tot deze soort. En ook op andere dagen, dan waarop ik de film maakte, zag ik geregeld Aardhommels op onze Moeraswespenorchis.

Nu komt de vraag op, of mijn waarneming een uitzondering is. Het is natuurlijk in het geheel niet nodig dat de biologie van de Moeraswespenorchis in de duinen dezelfde is als elders.

Buiten de duinen geeft de soort de voorkeur aan ietwat zout- of kalkhoudende moerassen met schrale begroeiing, langs nieuwe kanalen (Den Helder), in afgegraven leemkuilen (Son, N.B.) langs spoorlijnen (Naardermeer en in Westfalen, bij opwellend water (Z.L.) In ons klimaat is het bijna altijd een moerasplant, behalve bij Hilversum waar de soort op restanten van carbidaafval (sterk kalkhoudend) voorkomt op schijnbaar drogere plekken. Bij Boulogne sur Mer, in een zeer atlantisch klimaat, vond ik hem op een kalkhelling op het noorden. In de duinen groeit de soort in associatie's van het Duinmoeras-verbond met *Parnassia*, iets vochtiger dan *Pirola*, meestal in of bij Kruipwilg. Worden de valleien zuur en nemen de heidesoorten toe (Bergen aan Zee) dan verdwijnt de Moeraswespenorchis.

Dit alles geldt voor de lage vorm, die in de duinen groeit: de vorm *ericetorum*. Bij het Meer van Chambéry handhaafde zich de veel hoger groeiende vorm *sylvatica* Asch. en Gr. in hoog gras. Deze bloeit ook vroeger, wat op aanpassing aan de maaitijd wijst. In de Hortus de Wolf in Groningen staan beide vormen onder gelijke omstandigheden naast elkaar en zijn de verschillen duidelijk te zien. De insectenwereld in onze duinen is natuurlijk ook een andere dan in de terreinen waar Ziegen-speck zijn waarnemingen verrichtte.

Zou het nader bestuderen van dit vraagstuk niet een mooi doel zijn voor één of meer veldwaarnemers in 1957? De soort bloeit in de grote vakantie. Waar het grondwater niet weggezogen is, is het een algemene duin-orchidee. In de Zeeuwse duinen en op de vaste wal van Holland

tussen Hoek van Holland en Petten is de soort dus vrijwel verdwenen. Ik vermoed dat de redactie zijn kolommen wel open wil stellen voor de publikatie van waarnemingen en dan zijn we weer een stukje duinbiologie rijker geworden.

VRAGEN EN KORTE MEDEDELINGEN

Denneorchis op Terschelling. In de loop van mijn werkzaamheden op het eiland Terschelling is door een jeugdige badgast een exemplaar gevonden van de Denneorchis (*Goodyera repens*) op één van de bospaadjes van het dennebos op de duinhelling bij het Groene Strand, aan de Noordzezijde van West-Terschelling. Dit exemplaar is naar het Natuurhistorisch Museum te West gebracht, alwaar ik me van de juistheid der determinatie kon overtuigen. Voorzover bekend is dit de eerste vondst van de Denneorchis op Terschelling.

W. J. BOER LEFFEF.

Geen bange Wezel. Op 17 april van dit jaar fietste ik over de Stokkumer es bij Markelo. Een Wezel, die in een droge greppel langs de weg huppelde, trok zich zo weinig van mijn aanwezigheid aan, dat ik een gelegenheid zag hem even in handen te krijgen.

Een snelle achtervolging bleek niet nodig. Bij mijn nadering draaide hij zich om en gaf meteen door een nijldig imponeerdansje met begeleidende schrille kreten te kennen mijn bedoelingen niet te waarderen.

De eerste de beste grijpbeweging van mijn kant werd ogenblikkelijk door een tegenaanval beantwoord. Met één sprong zat hij op mijn arm, even een beet in de mouw en weg was hij weer, terug naar zijn uitgangspunt om daar mijn reactie af te wachten. Een nieuwe poging had hetzelfde resultaat. Zo waren wij minuten lang in een schermutseling gewikkeld waarbij de Wezel telkens weer onvervaard in het offensief ging. Vangbewegingen hadden beten naar mijn hand tot gevolg, benadering zonder meer een aanval op mijn benen. De tegenaanvallen werden steeds door dansen en piepen ingeluid. Zodra ik mij echter rustig hield maakte hij aanstalten zijn weg te vervolgen. Dat ik hem tenslotte toch nog in mijn alpino-

petje kreeg, was te danken aan een schijnbeweging met de linkerarm waar hij zich met iets te veel „dapperheid” op wierp.

CHR. G. VAN LEEUWEN.

Kruisbekken. Op 26 september nam ik 's morgens enige Kruisbekken waar bij Burgh op Schouwen.

G. J. VAN OORDT.

Vorstschade. Naar aanleiding van de vraag van de heer J. Taapken naar de vorstschade in de afgelopen winter, kan ik mededelen, dat bij ons zware schade leden: *Ligustrum ovalifolium*, *Prunus laurocerasus*, *Cytisus scoparius*, *Daphne mezereum*, *Buddleia* en een enkele *Hedera helix* en *Cotoneaster horizontalis*. De *Cytisus* schijnt zich niet te zullen herstellen, evenmin als *Daphne* en de *Buddleia*'s. Van sparren gingen de onderste takken vooral verloren.

Nijmegen,

E. HOOGEVEEN.

Zandstern en schelpenstern. In het artikel D.L.N. okt. 1956 van J. Rooth treft mij de conclusie naar aanleiding van het „meer zoeken bij het schelpenstuk dan bij de eigenlijke nestplaats op het zand”. Er rijst bij mij deze vraag: Geeft de Dwergstern door abusievelijk in het schelpengedeelte te zoeken niet aan, dat hij eigenlijk „schelpenstern” is? Is het niet mogelijk, dat deze stern zich bij de nestkeuze tussen schelpen heeft genesteld en dat zeer kort daarna deze schelpen zijn ondergestoven? Bij Domburg gebeurt het heel vaak, dat de ene dag veel schelpen aanwezig zijn, terwijl de andere dag de situatie geheel is veranderd. Het terrein, waarover het artikel handelt, blijkt immers ook aan dergelijke veranderingen onderhevig? Het treft mij, dat bij zeer vreemde nestplaatsen van vogels de mogelijkheid steeds niet is uitgesloten, dat de keuze zelf onder voor de vogel „normale” omstandigheden kan hebben plaats gehad.

B. J. J. R. WALRECHT.